

Г.П. Гайдар

Дослідження змін питомого опору n-Si з температурою і направленим тиском

Інститут ядерних досліджень НАН України, пр. Науки, 47, Київ, 03680, Україна. e-mail: gaydar@kinr.kiev.ua

У роботі досліджено зміни питомого опору кристалів n-Si з температурою і направленим тиском X , орієнтованим як у напрямку $\langle 100 \rangle$, так і в напрямку $[111]$. За експериментальними даними поздовжнього і поперечного тензоопору одержано значення параметра анізотропії рухливості для умов $\vec{J} \parallel \vec{X} \parallel [100]$ та $\vec{J} \perp \vec{X} \parallel [100]$. Виявлено наявність тензоопору в n-Si за умов $\vec{X} \parallel \vec{J} \parallel [111]$, тобто, при відсутності міжмінімумного перерозподілу носіїв заряду. Наведено фізичне обґрунтування одержаних результатів.

Ключові слова: кремній, питомий опір, направлена пружна деформація, тензоопір, параметр анізотропії рухливості.

Стаття постуила до редакції 07.11.2016; прийнята до друку 05.03.2017.

Вступ

Основними матеріалами для виробництва найширшого класу електронних приладів у напівпровідниковій електроніці уже понад половини століття залишаються кремній та германій [1, 2]. Прилади, виготовлені на їх основі, використовуються як у наукових дослідженнях, так і в промисловій індустрії [3-5]. Жорсткі вимоги в області техніки щодо надійності у роботі напівпровідникових приладів і їхньої стійкості до різних фізико-активних зовнішніх впливів спонукають дослідників до застосування методів, які дають найбільш точні і однозначні результати при визначенні основних параметрів матеріалів у широких інтервалах зміни зовнішніх умов [6, 7]. Застосування направлених пружних деформаційних впливів на кристали, що змінюють як міжатомні відстані, так і симетрію ґратки, призводить до суттєвих змін електронної підсистеми багатодолинних напівпровідників [8, 9]. Тому дослідження тензоефектів у напівпровідникових кристалах високої симетрії має важливе значення як у науковому, так і в прикладному аспектах [10, 11]. Значна інформативність такого методу дозволяє з високим ступенем достовірності вивчати особливості зонної структури багатодолинних напівпровідників та визначати її параметри і величини, які характеризують механізми розсіяння носіїв заряду [9, 12, 13].

Деформація напівпровідника є причиною виникнення низки ефектів, зумовлених взаємодією електронів з кристалічною ґраткою. Фізичним підґрунтям деформаційних ефектів є зміщення енергетичних рівнів напівпровідника під дією деформації і пов'язана з цим зміна енергетичного спектру носіїв заряду, що спричинює зміни електричних характеристик матеріалу [14]. В однорідних напівпровідниках зміщення енергетичних рівнів призводить до залежності питомого опору від деформації, тобто виникає *тензорезистивний ефект*, або *ефект тензоопору*. Одновісна пружна деформація знімає виродження по енергії еквівалентних мінімумів в Ge і Si n-типу провідності, а виникаючий при цьому міжмінімумний перерозподіл електронів зумовлює зміни питомого опору, оскільки рухливість носіїв заряду в ізоенергетичних еліпсоїдах цих кристалів різко анізотропна [8, 14].

Усі дослідження тензоопору можна умовно розбити на дві групи: у лінійному і нелінійному за деформацією наближеннях. У першому випадку виміри проводяться в області малих деформацій (які задовольняють умові $\Xi_u \cdot u \ll kT$, де Ξ_u – константа деформаційного потенціалу, $u = X/C^*$ – деформація, C^* – пружна константа) і їхні результати служать для визначення числових значень коефіцієнтів тензоопору. У другому випадку зміна електропровідності кристалів досліджується при великих деформаціях, коли енергетична щільність $\Delta E \sim \Xi_u \cdot u$ між долинами, що піднімаються, і тими,

що опускаються, стає порівнянню з kT ($\Xi_u \cdot u \gg kT$) і тому в багатодолинних напівпровідниках починають проявлятися нелінійні за деформацією ефекти. Це, природно, відображається на залежностях змін питомого опору r_X/r_0 від механічного навантаження X [$r_X/r_0 = f(X)$], за допомогою яких ідентифікуються механізми спостережуваних явищ.

Недолік досліджень лінійних за деформацією ефектів полягає у недостатності інформації при поясненні експериментальних результатів, особливо у випадку, коли одночасно проявляються декілька механізмів тензоефектів. У лінійній теорії ефектів тензоопору зазвичай не враховують зміну ефективної маси носіїв заряду в зоні провідності завдяки малості ефекту взаємодії між зоною провідності і валентною зоною внаслідок великої ширини забороненої зони в цих матеріалах. Крім того, як правило, також нехтують ефектами міждолинного розсіяння носіїв заряду, оскільки вважається, що за звичайних умов при $T < 100$ К міждолинне розсіяння вносить незначний вклад у час релаксації електронів провідності, який визначає електропровідність кристалів. Однак при більш високих температурах ($T > 100$ К) у невідроджених кристалах n-Si міждолинне розсіяння починає проявлятися як у температурній залежності рухливості, так і в тензоопорі, оскільки деформація (при певних розміщеннях осі деформації відносно осей кристала) істотним чином може змінити або повністю виключити переходи між відповідними долинами [15,16]. Отже, обидва ефекти помітно будуть проявлятися в області сильних деформацій.

Для збільшення об'єму інформації, яку можна отримати про властивості досліджуваного багатодолинного напівпровідника в області сильних деформацій, експериментальні дані вимірів поздовжнього тензоопору (в умовах $\vec{J} \parallel \vec{X}$, де J – струм) бажано було б доповнювати вимірами поперечного тензоопору (хоча на практиці вивчення тензоефектів при $\vec{J} \perp \vec{X}$ пов'язано зі значними труднощами). Окрім даних, необхідних для розрахунку константи деформаційного потенціалу Ξ_u , такі дослідження надають також експериментальний матеріал для обчислення параметра анізотропії рухливості K .

Метою даної роботи було встановлення закономірностей змін питомого опору монокристалів n-Si у залежності від механічного навантаження за умови орієнтації струму в зразку як уздовж, так і перпендикулярно до осі деформації, а також у залежності від температури (як за умови відсутності механічного навантаження, так і при прикладанні його вздовж різних кристалографічних напрямків).

I. Поздовжній тензоопір. Теоретичні відомості

Розглянемо, як змінюється питомий опір n-Si в умовах направленої стиску при $\vec{X} \parallel \vec{J} \parallel [100]$. За

відсутності механічного напруження (при $X = 0$) питома електропровідність кристала задається виразом:

$$S_0 = 2n_0 e m_{\parallel} + 4n_0 e m_{\perp}, \quad (1)$$

або

$$S_0 = 2n_0 e m_{\parallel} (1 + 2K), \quad (2)$$

де n_0 – концентрація електронів в одному мінімумі недеформованого кристала (при $X = 0$), $m_{\parallel}$ і $m_{\perp}$ – рухливість носіїв заряду вздовж і поперек довгої осі ізоенергетичного еліпсоїду відповідно, e – заряд електрона, $K = m_{\perp} / m_{\parallel}$ – параметр анізотропії рухливості.

При накладанні у кремнії механічного напруження вздовж кристалографічного напрямку $[100]$ два мінімуми ($[100]$ та $[\bar{1}00]$), розміщені в цьому напрямку, опускаються по шкалі енергій вниз, а чотири останні мінімуми ($[010]$, $[0\bar{1}0]$, $[001]$, $[00\bar{1}]$) піднімаються вгору, що і приведе до перерозподілу носіїв заряду між мінімумами. У цьому випадку питома електропровідність деформованого кристала матиме вигляд

$$S_X = 2n_1 e m_{\parallel} + 4n_2 e m_{\perp}, \quad (3)$$

де n_1 та n_2 – концентрація електронів у мінімумі, який опускається, та у мінімумі, що піднімається по шкалі енергій під впливом одновісної пружної деформації відповідно.

Слід зауважити, що у невідроджених кристалах n-Si зміна питомого опору зі збільшенням механічного напруження X (коли $\vec{X} \parallel \vec{J} \parallel [100]$) обумовлена тим, що носії, переселяючись із долин, що піднімаються, в долини, що опускаються, зменшують свою рухливість від значення $m_{\perp}$ до величини $m_{\parallel}$.

Для зразків, у яких носії заряду описуються статистикою Максвела-Больцмана, відношення n_2/n_1 може бути представлене наступним чином:

$$\frac{n_2}{n_1} = \exp\left(-\frac{\Delta E}{kT}\right) = C, \quad (4)$$

де ΔE – енергетична щілина між мінімумами енергії в деформованому кристалі, яка визначається співвідношенням:

$$\Delta E = \Xi_u (S_{11} - S_{12}) X, \quad (5)$$

де S_{11} і S_{12} – константи жорсткості.

Із умови сталості повної концентрації електронів у зоні провідності (с-зоні):

$$2n_1 + 4n_2 = 6n_0 \quad (6)$$

та з використанням виразу (4) знаходимо:

$$n_1 = \frac{3n_0}{1+2C}, \quad n_2 = \frac{3n_0 C}{1+2C}. \quad (7)$$

На основі (7) і (3) запишемо у загальному вигляді

$$s_X = 6n_0 e m_{\parallel} \frac{(1+2CK)}{(1+2C)} \quad (8)$$

або ж одержимо тензопір n-Si, що виникає в умовах направленої стиску при $\vec{X} \parallel \vec{J} \parallel [100]$ і описується співвідношенням:

$$r_X = r_0 \frac{(1+2K)(1+2C)}{3(1+2CK)}, \quad (9)$$

де r_0 – питомий опір недеформованого кристала. Але оскільки за даних умов при досить високій деформації всі електрони переселяються у дві долини, то провідність визначатиметься наступним чином:

$$s_{\infty} = 6n_0 e m_{\parallel}. \quad (10)$$

Підставляючи (10) у (8), одержимо зв'язок між r_X і r_{∞} :

$$r_X = r_{\infty} \frac{1+2C}{1+2CK}, \quad (11)$$

де $r_{\infty} = \lim_{X \rightarrow \infty} r(X)$ – значення питомого опору при деформації X , яка забезпечує повне переселення носіїв струму в мінімуми енергії, розташовані в напрямку осі деформації.

Отже, у випадку з n-Si за вимірними значеннями r_0 чи r_{∞} при відомих значеннях K і C на основі співвідношень (9) і (11) можна розрахувати питомий опір кристала при будь-якому значенні X . Крім того, знаючи відношення r_{∞} / r_0 можна одержати з виразу (11) і параметр анізотропії рухливості K (при $X = 0, C = 1$):

$$\frac{r_{\infty}}{r_0} = \frac{1+2K}{3}, \quad (12)$$

звідки для n-Si за умов $\vec{X} \parallel \vec{J} \parallel [100]$ матимемо співвідношення

$$K \frac{r_{\parallel}}{J \parallel X \parallel [100]} = \frac{3}{2} \frac{r_{\infty}}{r_0} - \frac{1}{2}, \quad (13)$$

Розглянувши (по аналогії з n-Si) зміну питомого опору n-Ge від прикладеного механічного напруження X , коли $\vec{X} \parallel \vec{J} \parallel [111]$, можна одержати вираз, подібний до виразу (13), але для кристалів германію:

$$K \frac{r_{\parallel}}{J \parallel X \parallel [111]} = \frac{3}{2} \frac{r_{\infty}}{r_0} - \frac{1}{2}, \quad (14)$$

Одержані для n-Si і n-Ge співвідношення (13) і (14) подібні за зовнішнім виглядом, але по суті відрізняються тим, що у випадку n-Si $\frac{r_{\infty}}{r_0} \equiv \frac{r_{\infty}^{[100]}}{r_0}$,

а для n-Ge $\frac{r_{\infty}}{r_0} \equiv \frac{r_{\infty}^{[111]}}{r_0}$.

Співвідношення (13) і (14) дозволяють визначати з високою точністю параметри анізотропії рухливості

на основі вимірів лише поздовжнього тензопору, але за умови повного переселення електронів у мінімум(и), який(і) опускається(ються) при деформації. Окрім цього, зазначені співвідношення дають можливість надійно визначати параметр анізотропії розсіяння $K_t = \langle t_{\parallel} \rangle / \langle t_{\perp} \rangle$ (ламаними дужками позначено звичайне усереднення за енергією), оскільки $K = \frac{m_{\perp}}{m_{\parallel}} = \frac{K_m}{K_t} = \frac{m_{\parallel} \langle t_{\perp} \rangle}{m_{\perp} \langle t_{\parallel} \rangle}$, де

$K_m = m_{\parallel} / m_{\perp}$ – параметр анізотропії ефективної маси; $m_{\parallel}$ і $m_{\perp}$ – циклотронні ефективні маси носіїв заряду вздовж і поперек довгої осі ізоенергетичного еліпсоїда відповідно; $t_{\parallel}$ і $t_{\perp}$ – компоненти тензора часу релаксації за відсутності магнітного поля в лінійному наближенні відповідно.

Слід зауважити, тим не менш, що обґрунтоване використання співвідношень (13) і (14) можливе тільки тоді, коли з деформацією істотно не змінюються: енергетичний спектр електронів; фононний спектр коливань кристалічної ґратки; константи деформаційного потенціалу Ξ_u ; а визначальна роль у формуванні ефекту тензопору належить деформаційному перерозподілу електронів між долинами (при збереженні їх загальної концентрації у зоні провідності (с-зоні): $4n_0 = const$ – у випадку n-Ge і $6n_0 = const$ – в n-Si).

Одним із факторів, який порушує зазначені умови у випадку n-Si (змінює при деформації відносний внесок між окремими механізмами тензопору), є залежність від деформації ймовірності f -переходів між долинами, розміщеними на взаємно перпендикулярних осях (рис. 1). Саме тому, для надійного визначення параметра анізотропії рухливості $K = m_{\perp} / m_{\parallel}$, в n-Si при $T > 100$ К (коли істотним стає міждолинне розсіяння), необхідно експериментально вивчати не лише поздовжній тензопір $r_X^{\parallel} / r_0$ (при $\vec{J} \parallel \vec{X}$), але також

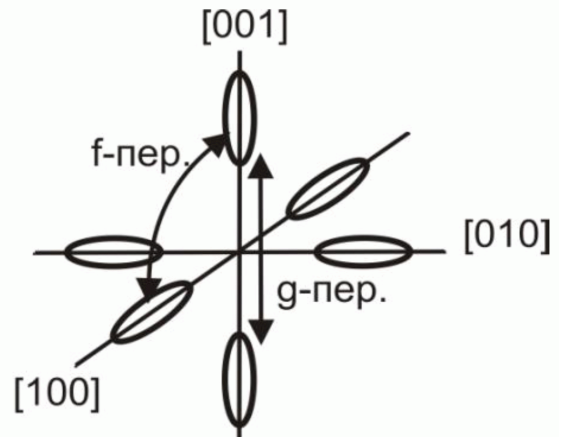

Рис. 1. Міждолинне розсіяння електронів у n-Si [16].

проводити виміри і поперечного тензоопору $r_{\vec{X}}^{\perp} / r_0$ (при $\vec{J} \perp \vec{X}$). Такі виміри дають можливість розширити інформацію про властивості досліджуваних багатодолинних напівпровідників. Це, наприклад, знаходить свій прояв у дослідах з кристалами кремнію при концентраціях домішки $N_d > 10^{15} \text{ см}^{-3}$, коли в області низьких температур проявляється деформаційна залежність ступеня іонізації домішкових центрів, а також, як зазначалося, в області температур, коли істотним стає міждолинне розсіяння.

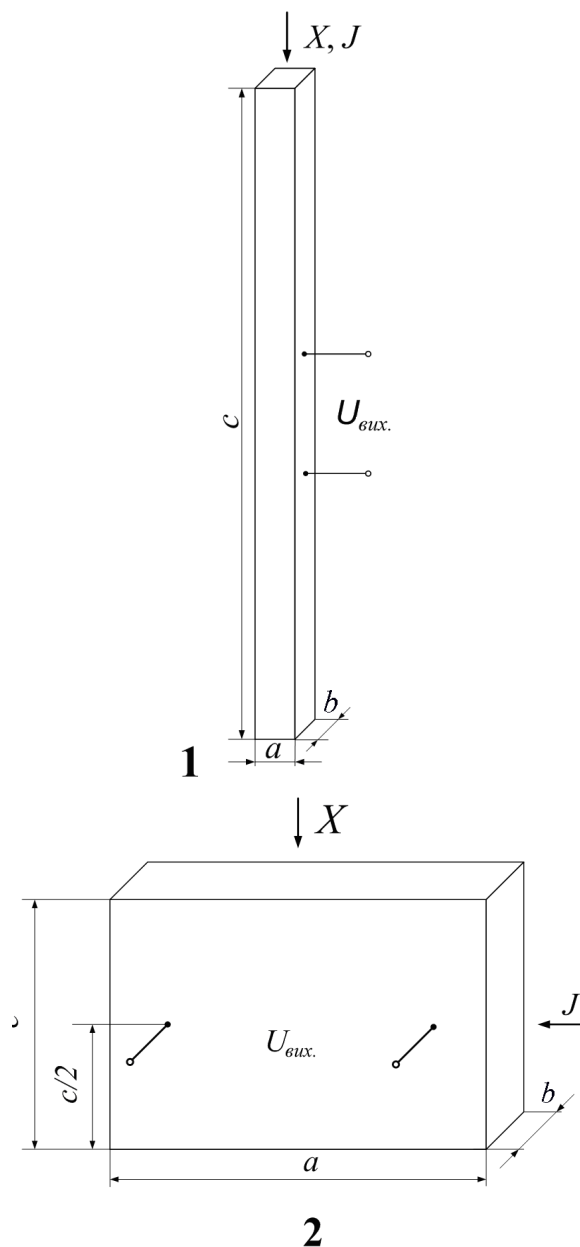
Слід зауважити, що при вивченні ефекту поперечного тензоопору, фізична картина явища залишається тією ж самою, що і при дослідженні поздовжнього тензоопору. Одновісна пружна деформація, змінюючи симетрію кристалічної ґратки, приводить до зняття виродження по енергії еквівалентних мінімумів. Для n-Si при накладанні механічного напруження X в умовах $\vec{J} \perp \vec{X} \parallel [100]$, відповідно до [14], матимемо вираз для обчислення параметра анізотропії рухливості:

$$K_{\vec{J} \perp \vec{X} \parallel [100]} = \frac{1}{3 \frac{r_{\infty}}{r_0} - 2} = \left(3 \frac{r_{\infty}}{r_0} - 2 \right)^{-1}, \quad (15)$$

II. Результати та обговорення

При вивченні змін питомого опору багатодолинних напівпровідників типу n-Si та n-Ge під впливом направленного (одновісного) тиску зазвичай користуються припущенням, що такий тиск тільки зміщує ізоенергетичні еліпсоїди в шкалі енергії, не змінюючи при цьому помітним чином їхньої форми [14]. Враховуючи важливість цього припущення, метою даної роботи була необхідність отримати додатковий доказ його прийнятності в рамках спеціально для цього поставлених дослідів. Таким чином, одержали б ще одну підставу стверджувати, що назване вище припущення відповідає реаліям і при практичному його використанні поява будь-яких сумнівів недоречна.

Подібну перевірку можна реалізувати шляхом вибору якогось конкретного (важливого в пізнавальному сенсі) параметра, що використовується для опису різних (чи споріднених) фізичних явищ і взаємозв'язку між ними. У якості такого параметра було обрано параметр анізотропії рухливості в багатодолинних напівпровідниках K , який можна обчислювати з результатів дослідів по тензоопору, використовуючи при цьому різні співвідношення, а саме: (13) і (15) (для випадку n-Si). Співвідношення (13) використовується для обробки результатів вимірів тензоопору n-Si в умовах $\vec{J} \parallel \vec{X} \parallel [100]$, а співвідношення (15) придатне для обробки результатів, отримуваних теж при дослідженні тензоопору n-Si, але за умов, що відповідають взаємно перпендикулярному розміщенню векторів струму $\vec{J}$ і механічного

Рис. 2. Типова форма зразків і їх розміри ($a \times b \times c$) для вимірів поздовжнього і поперечного тензоопору: 1 – $\vec{J} \parallel \vec{X}$ ($0,7 \times 0,5 \times 10$ мм); 2 – $\vec{J} \perp \vec{X}$ ($2,2 \times 0,5 \times 2,0$ мм).

напруження $\vec{X}$, тобто, при $\vec{J} \perp \vec{X} \parallel [100]$.

На рис. 2 представлено типову форму та розміри зразків для дослідження тензоефектів уздовж і поперек осі дії деформуючого зусилля.

У даній роботі необхідні виміри проведено при $T = 77,4$ К на кристалах n-Si з питомим опором $r_{300\text{K}} \cong 100$ Ом·см, і результати цих вимірів зображено відповідними кривими на рис. 3.

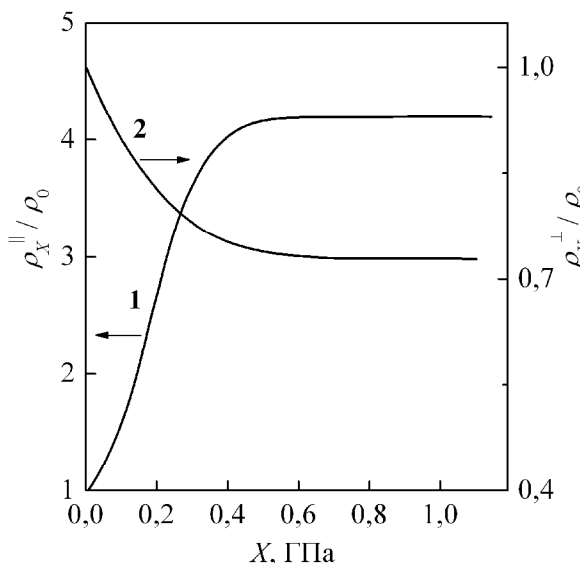
Використання експериментально отриманих результатів в області насичення досліджених залежностей (рис. 3) забезпечило одержання даних щодо параметра анізотропії рухливості K , а саме: у відповідності з (13) та кривою 1

$$K \frac{\mathbf{r}}{J \parallel \dot{X}} \parallel [100] = \frac{3}{2} \frac{r_{\infty}^{\parallel}}{r_0} - \frac{1}{2} \cong 5,8; \quad (16)$$

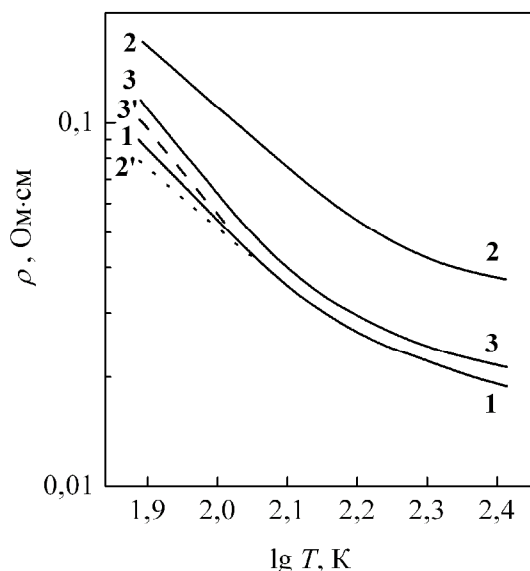
у відповідності з (15) та кривою 2 цього ж рисунка

$$K \frac{\mathbf{r}}{J \perp \dot{X}} \parallel [100] = \left(3 \frac{r_{\infty}^{\perp}}{r_0} - 2 \right)^{-1} \cong 5,3 \quad (17)$$

Таким чином, отримані результати для n-Si при проходженні струму вздовж напрямку деформування [100] і перпендикулярно до нього виявилися досить близькими між собою, щоб можна було (з

Рис. 3. Залежності $r_{X}^{\parallel} / r_0 = f(X)$ і $r_{X}^{\perp} / r_0 = f(X)$ кристалів n-Si ($r_{300K} \cong 100 \text{ Ом}\cdot\text{см}$) при $T = 77,4 \text{ К}$ і $\dot{X} \parallel [100]$: 1 – $\dot{J} \parallel \dot{X}$; 2 – $\dot{J} \perp \dot{X}$.

Рис. 4. Залежності $r = f(\lg T)$ у подвійному логарифмічному масштабі для низькоомного n-Si <P> ($n_e \cong 3,44 \cdot 10^{17} \text{ см}^{-3}$): 1 – $X = 0$; 2 – $\dot{J} \parallel \dot{X} \parallel [001]$ та 3 – $\dot{J} \parallel \dot{X} \parallel [111]$ при $X = 1,2 \text{ ГПа}$. Штрихові лінії 2' і 3' відповідають паралельному зміщенню кривих 2 і 3 відповідно.

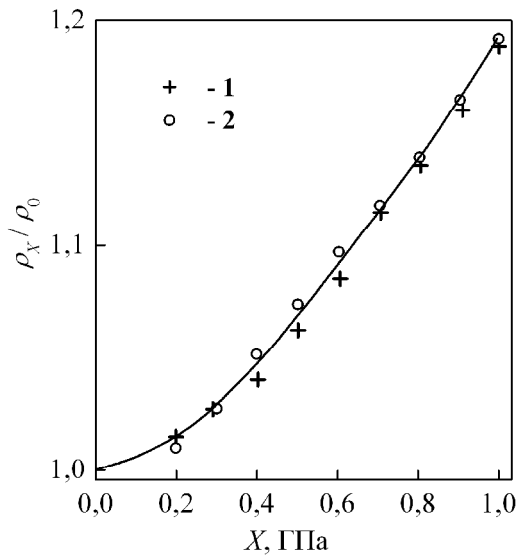
урахуванням точності проведених експериментів) вважати їх близькими до співпадаючих. Із цього безпосередньо випливає, що вирази, призначені для отримання значень параметра анізотропії рухливості K , в обох розглянутих вище випадках адекватно описують зміну опору багатодолинного напівпровідника під впливом направленою (одновісного) тиску. А отже, ізоенергетичні еліпсоїди в багатодолинних напівпровідниках зазнають при цьому лише зміщень в шкалі енергій, практично не змінюючи (або дуже мало змінюючи) свою форму.

Дещо інакше веде себе багатодолинний n-Si <P> ($r_{300K} \cong 0,02 \text{ Ом}\cdot\text{см}$) при його деформуванні в умовах можливого прояву деформації зсуву, яка виникає за умов $\dot{J} \parallel \dot{X} \parallel [111]$ (тобто, за умов симетричного розміщення осі деформації відносно всіх ізоенергетичних еліпсоїдів, коли міжмінімумний перерозподіл носіїв заряду відсутній). Характерно, що в останньому випадку, як видно з рис. 4, температурні зміни $r = f(T)$ в недеформованих і одновісно пружно деформованих кристалах уздовж різних кристалографічних напрямків, як і слід було очікувати, виявилися суттєво різними. Причому названі відмінності, як свідчить рис. 4, особливо помітні в області переважно домішкового розсіяння (тобто, при низьких температурах). У цій температурній області при $\dot{J} \parallel \dot{X} \parallel [111]$, незважаючи на відсутність міжмінімумного перерозподілу носіїв заряду, виявлено наявність змін питомого опору в кристалах n-Si.

З рис. 4 видно, що крутизна зростання r зі зниженням T в області азотних температур у недеформованому кристалі (крива 1) помітно вища, ніж в умовах деформованого кристалу при $\dot{J} \parallel \dot{X} \parallel [001]$ (криві 2 і 2' цього ж рисунка). Зростання крутизни $r = f(T)$, яке спостерігається в умовах деформації n-Si вздовж [111] (рис. 4, криві 3 і 3'), у порівнянні з недеформованим кристалом (крива 1), свідчить про те, що у випадку $\dot{X} \parallel [111]$ енергетичний зазор між дном зони провідності і рівнем залягання домішок з ростом X не зменшується (як це було при $\dot{X} \parallel [001]$), а зростає.

Оскільки енергія іонізації домішки фосфору в n-Si ($\sim 0,045 \text{ eV}$) приблизно в 4 рази вища, ніж в n-Ge ($\sim 0,012 \text{ eV}$), то це призводить до того, що за інших рівних умов повне "виснаження" донорних центрів (у даному випадку домішкових атомів фосфору) в помірно і сильно легованих (але не вироджених) кристалах n-Si, на відміну від n-Ge, навіть при кімнатній температурі (не кажучи вже про більш низькі T) не досягається. Отже, вивчення змін питомого опору в даних експериментах відбувалося в умовах неповного "виснаження" домішкових центрів і це призвело (при $T = \text{const}$) до появи специфічного ефекту тензоопору, пов'язаного не з міжмінімумним перерозподілом носіїв заряду (якого не може бути в принципі в n-Si при $\dot{X} \parallel [111]$), а з їх деформаційним "виморожуванням" із с-зони.

Слід зауважити, що ще одним доказом

Рис. 5. Тензоопір сильно легованого n-Si ($r_{300\text{K}} \cong 0,43 \cdot 10^{-2}$ Ом·см) в області температури рідкого гелію за умов: 1 (+) – $J \parallel X \parallel [111]$; 2 (o) – $J \perp X \parallel [111]$.

достовірності даних, які одержують при $J \perp X$, але (на відміну від вищеописаних дослідів) уже за відсутності міжмінімумного перерозподілу носіїв заряду, слугує наступний експериментальний факт. Величина тензоопору зразків n-Si, деформованих у напрямку [111] – симетричному відносно всіх ізоенергетичних еліпсоїдів – практично не залежить від того, вздовж чи поперек осі деформації вимірюється r (рис. 5). Причому це відмічається навіть тоді, коли в останньому випадку дослідження провести не в одному, а в двох взаємно перпендикулярних напрямках пропускання електричного струму крізь зразок.

Зазначені експерименти були виконані при $T = 4,2$ К на сильно легованих кристалах n-Si (As) ($r_{300\text{K}} \cong 0,43 \cdot 10^{-2}$ Ом·см, $n_{e300\text{K}} \approx 1,07 \cdot 10^{17}$ см⁻³), вирощених у кристалографічному напрямку <111> методом Чохральського. Зразки вирізали в цьому ж напрямку з точністю виведення орієнтації (за допомогою загальноприйнятого рентгенівського

методу) не гірше 15'. Виміри тензоопору проводили при пропусканні струму як уздовж деформуючого навантаження X , так і перпендикулярно до нього, тобто, за умов $J \parallel X \parallel [111]$ та $J \perp X \parallel [111]$. З'ясувалося також, що при низькотемпературних вимірах підвищується роздільна здатність результатів вимірів ефекту відносного збільшення питомого опору низькоомних кристалів n-Si в умовах прикладання механічного навантаження $X \parallel [111]$.

Висновки

1. Експериментально досліджено зміни питомого опору монокристалів n-Si ($r_{300\text{K}} \cong 100$ Ом·см) як при $J \parallel X \parallel [100]$, так і за умови, коли струм у зразку був орієнтованим перпендикулярно до осі деформації, тобто, при $J \perp X \parallel [100]$. Одержані значення параметра анізотропії рухливості при проходженні струму вздовж напрямку деформування ($K_{J \parallel X \parallel [100]}^{\mathbf{r}} \cong 5,8$) і перпендикулярно до нього ($K_{J \perp X \parallel [100]}^{\mathbf{r}} \cong 5,3$) виявилися близькими між собою.

2. У кристалах n-Si (P) ($r_{300\text{K}} \cong 0,02$ Ом·см) досліджено залежності питомого опору від температури $r = f(T)$ як за умови $X = 0$, так і при $J \parallel X \parallel [001]$ та $J \parallel X \parallel [111]$ (де $X = 1,2$ ГПа) і виявлено відмінності між цими залежностями в області переважно домішкового розсіяння (при низьких температурах із використаного діапазону). Виявлено наявність тензоопору в n-Si за умов симетричного розміщення осі деформації відносно всіх ізоенергетичних еліпсоїдів, коли міжмінімумний перерозподіл носіїв заряду в принципі відсутній.

Гайдар Г.П. - доктор фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу радіаційної фізики.

- [1] О.В. Третьак, В.В. Ільченко, Фізичні основи напівпровідникової електроніки (ВПЦ "Київський університет", Київ, 2011).
- [2] Н.Н. Герасименко, Ю.Н. Пархоменко, Кремний – матеріал наноелектроніки (Техносфера, Москва, 2007).
- [3] Я.В. Лепіх, Ю.О. Гордієнко, А.О. Дружинін, Створення мікроелектронних датчиків нового покоління для інтелектуальних систем: Монографія (Астропринт, Одеса, 2010).
- [4] А.Є. Горін, Г.В. Громова, В.М. Єрмаков, П.П. Когутюк, В.В. Коломєць, П.Ф. Назарчук, Л.І. Панасюк, С.А. Федосов, Укр. фіз. журн. 56 (9), 920 (2011).
- [5] G.P. Gaidar, S.V. Berdnichenko, V.G. Vorobyov, V.I. Kochkin, V.F. Lastovetskiy, P.G. Litovchenko, Вопросы атомной науки и техники № 2 (102), Сер. Физика радиационных повреждений и радиационное материаловедение (107), 17 (2016).
- [6] V. Kolomoets, V. Ermakov, L. Panasyuk, S. Fedosov, B. Orasgulyev, P. Nazarchuk, Physica B: Condensed Matter 417, 46 (2013).

- [7] Г.П. Гайдар, Кинетика электронных процессов в Si и Ge в полях внешних воздействий: Монография (LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland, 2015).
- [8] Г.Л. Бир, Г.Е. Пикус, Симметрия и деформационные эффекты в полупроводниках (Наука, Москва, 1972).
- [9] Г.П. Гайдар, Электронная обработка материалов 51 (2), 85 (2015).
- [10] С.І. Будзуляк, Фізика і хімія твердого тіла 13 (1), 34 (2012).
- [11] G.P. Gaidar, Semiconductor Physics, Quantum Electronics & Optoelectronics 12 (4), 324 (2009).
- [12] С.В. Луньов, Л.І. Панасюк, С.А. Федосов, Укр. фіз. журн. 57 (6), 637 (2012).
- [13] С.А. Федосов, С.В. Луньов, Д.А. Захарчук, Л.І. Панасюк, Ю.В. Коваль, Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Фіз. науки (16), 39 (2011).
- [14] П.І. Баранський, А.В. Федосов, Г.П. Гайдар, Фізичні властивості кристалів кремнію та германію в полях ефективного зовнішнього впливу (Надстир'я, Луцьк, 2000).
- [15] А.В. Федосов, С.В. Лун'єв, С.А. Федосов, ФТП 44 (10), 1307 (2010).
- [16] Л.І. Панасюк, В.В. Коломоєць, В.В. Божко, Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Фіз. науки (3), 3 (2012).

G.P. Gaidar

Investigation of Changes in Resistivity of n-Si with Temperature and Uniaxial Stress

Institute for Nuclear Research of NAS of Ukraine, 47, prospect Nauky, 03680 Kyiv, Ukraine, e-mail: gaydar@kinr.kiev.ua

In this work the changes in resistivity of n-Si with temperature and uniaxial stress X , oriented both in $\langle 100 \rangle$ and in $[111]$ direction, were investigated. The value of the anisotropy parameter of mobility was obtained in the conditions of $\vec{J} \parallel \vec{X} \parallel [100]$ and $\vec{J} \perp \vec{X} \parallel [100]$ with using the experimental data concerning longitudinal and transverse tensorresistance. The presence of the n-Si tensorresistance was found in the conditions of $\vec{X} \parallel \vec{J} \parallel [111]$, i.e., in the absence of the interminimum redistribution of charge carriers. The physical explanation of the results was presented.

Keywords: silicon, resistivity, uniaxial elastic deformation, tensorresistance, anisotropy parameter of mobility.